ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ : ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾ

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਇੱਕ ਅਦੀਬ ਸ਼ਾਇਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ - ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਰਸੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਧੇਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਕਲਾਤਮਕ ਵਿਰਲਾਪ ਦੀ ਪੀੜ, ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਸਾਗਰਪੱਖੀ ਪੀੜਤ ਪਰ ਸੰਗੀਤਮਈ ਸੁਰ ਵਾਂਗ ਰੋਮਾਂ ਵਿਚ ਭੇਖ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਖੱਟੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾਤਮਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ - ਨਾਲ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਵੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਸ ਤਰਜ਼ ਦੀ ਲੈਅ ਗੀਤ ਵਰਗੀ ਇਕਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਮੁਸ਼ਕ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਦੀ; ਪਰ ਸਹਿਜ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਨਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ।

ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਜਨਮ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਾਵਿ - ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਆਗਮਨ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਵਿੱਛੜਾ ਸਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਿਰਾਲਿਆ ਬਾਗ ਸੁਰ ਨਾਲ - ਰੂਪ ਨੂੰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ, ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਰੁੱਖੀਂ, ਪੰਛੀ, ਆਂ ਦੇ ਬਹਿਣ ਸੰਗੀਤਮਈ ਅਤੇ ਰਸਭਿੰਨ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੇ ਰੰਗ - ਰੰਗ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਖਿਲੇਰੀਆਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਵਿਸਮਾਦ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ / ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਿਵਕੁਮਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ।

ਜਨਮ :-

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਜਨਮ 23 ਜੁਲਾਈ 1936 ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟੀਆਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਸ਼ਕਰਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ, ਪਿਤਾ ਪੰਡਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਪਾਲ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਟਵਾਰੀ ਸੀ। ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭੈਣ ਵੀ ਸਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਨੁਸਾਰ :-

"ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਮਿਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਿਲਾਇਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦੇਖੀ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਰਕਿਆਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ - ਦਾਨ ਦੇ ਗਿਆ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾਇਆ।

ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਿਵ ਬਟਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪਾਠੀ ਸਲਾਹਿਆ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਿਵ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਕਰਕੇ ਸਲਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਗੀਤ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ :-

ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਇਆਂ

ਨਾਮ ਖਾਨਿਮਤੀ ਗਾਵਾਂ
ਇਹ ਮੇਰਾ ਗੀਤ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਗਾ ਕੇ
ਭੁਲਕੇ ਸਭ ਗਾਂਵਾਂ।

ਪਰੀਤ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਆਪਣੇ ਬਾਲ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਸੰਗ ਅਤੇ ਕਦੇ ਇਕੱਲਾ ਘੁੰਮਿਆ ਫਿਰੀ ਖੇਡਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਸਿਵ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਪਾਇਆ। ਬਚਪਨ ਦੇ ਸਾਥ - ਸੰਗਦੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ - ਦੁਆਲੇ ਸੋਹਣੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਕਾਦਿ - ਸਿਨਮਦਾ ਦੇਖੇ ਆਪਣਾ ਜਗਿਆ ਅਪਸਰ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜੋ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਤਨ ਵਿੱਚ ਹੰਢਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇ ਧਾ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਖਿੜੇ, ਪ੍ਰੀ ਗੀਤਕਾਰ, ਵਿੱਚ ਢਾਲਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਦੇ ਨੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਘਰ ਵੀ ਦਰਦਾਂ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ => ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ (196) ਲਾਜਵੰਤੀ (1961) ਆਟੇ ਦੀ ਚਿੜੀ (1962), ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ (1963) ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ (1964) ਦਰਦ ਮੰਦਾ ਦੀ ਆਹਾਂ (1964) ਲੂਣਾ (1965) ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ (1966) ਆਰਤੀ (1971) ਬਿਰਹੜਾ (1974)

ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਸ਼ਿਵ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੀੜਾ, ਦਰਦ, ਸ਼ਰਮਾ-ਸੰਗਾ, ਕੋਮਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਤ ਬਿਰਹਾ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਕਾਮ ਵਾਸਨਾ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਮਨੋਭਾਵ ਆਦਿ ਹਨ। ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅੰਤ ਹੀ ਪੀੜ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਿਸਮ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਕਰਤ ਹੋਣੇ ਕੋਮਲ ਪੱਖ ਆਦਿ ਸੋਚ ਅਤੇ ਅੰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ (1960) => ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਜੋ 1960 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 25 ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 15 ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ।

Topic (6)

Notes

ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਬੀਲਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ, ਗਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਢਾਲਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਗੀਤ ਤੇ ਦੋ ਗਜ਼ਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਿਵ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਭਰੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਕਾਂਬ੍ਰਤ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਨਾਲ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤਮਈ ਅਨੁਭਵਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵਿਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ਼ਿਵ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

ਤੇਰੂ ਇਸ਼ਾ ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਭਾੜਾ,
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

* ਲਾਜਵੰਤੀ => (1961) => ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਾਜਵੰਤੀ ਨਾਮ ਹੇਠ 1961 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 44 ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਗੀਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੀੜਾ ਦੇ ਪਰਾਗੇ ਸਤ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਉੱਘੜਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਲੋਚਕ ਪ੍ਰੋ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਾਰੇ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

"ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਾਜਵੰਤੀ ਨਵੀਨਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਇੱਕ ਸੋਮਾ, ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਲੰਕਾਰ, ਰੂਪਕ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਣ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।"

੨ ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ => ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ ਸਿਹਦਾ ਲੇਖਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ 25 ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸਿਹਦ ਦੀ, ਮਠ ਰਮਤ (ਰਮਤ) ਅਧਾਰਤ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਤੰਦਰੁ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਇਸਦੀ ਪੁਤਾ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿੰਟੂ ਸਿਹਦ ਜੋ ਇਕ ਦੁਰਗ ਤੇ ਗਿਆ, ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰੰਤ ਵਿੱਚ ਮਨ ਤੇ ਵਾਪਰਿਆ, ਕਿ ਇਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।

ਇਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰ ਮਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਾ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਤੇ ਇਸੇ, ਫਸੀ ਅੰਦਰ ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਲ ਕੇ ਹਨੇਰਾ, ਇਕ ਸੋਗ ਗੀਤ, ਸਾਨੂੰ ਦਾਗ ਸਿਰ ਦਾਗ, ਵਿਚਲਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨ ਦੇ ਤਰਕ ਉਪਜਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

* ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ => ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ ਸਿਹਦਾ ਲੇਖਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਵੀ 25 ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਉਣ ਤਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰੋਚਕ ਹਨ। ਰੋਚਕ ਤਾਂ ਅਧਿਕ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸਿਹਦ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਨਾ ਦਬੇਗੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਵੀ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸਚ ਵਿਚ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਦੀ ਤੀਸਰਾ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਘਰ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੋਕ ਜਾਗ

ਕਿ ਸੈਂਕ ਦੀ ਦੀਵ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਪਸਰਾ

ਇਸਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹ ਫੜੀ ਤੋੜਾਂਗ ਦੇਵਾ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਸਫਰ ਦੇ ਭੇਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ।

* ਸ਼ਿਖਰ ਦਾ ਮਸਤਕ (1964) => ਸ਼ਿਖਰ ਕੇ ਮਸਤਕ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਰਤਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਗੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਸ਼ਿਖਰ ਕੇ ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 111 ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਗੀਤ, ਰੁਬਾਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਛਪਿਆ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। 1964 ਤੱਕ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਸ਼ਿਖਰ ਕੇ ਮਸਤਕ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਿਖਰ ਕੇ ਮਸਤਕ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਸਤਕ ਦਾ ਹੀ ਮਸਤਕ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਹੀ ਮਸਤਕ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਸਤਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮਸਤਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਤਰਾਸ਼ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਅਜਿਹਾ ਮਸਤਕ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਲ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਵੇਂ

ਮੈਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੰਢਾ ਬਾਲ ਕੇ
ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਗਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਸਫਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੇ,

* ਵਰਤਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਗੀ (1964) => ਵਰਤਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਗੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅੱਡਰਾਪਣ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 25 ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਅੱਡਰਤਾ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦਾ ਸੁੱਚ ਧੀਮਾ, ਸੋਨੀ ਤਰਾਂ ਜਿਹ ਰੁਮਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਭਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਗਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕਾਂਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮੀ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਅਸਰ ਕਿਹੜੇ

ਹਸਰਤਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਜਗਾਏ ਹਨ। ਕਵੀ ਨੇ ਦੇ
ਮੂੰਹੋਂ ਅਖਵਾਏ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪਾਂਤਰ ਵਰਣਾਈ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਹਾ ਦਾ ਸੂਰਜ ਜੋਬਨ ਤਾਂ ਹਰ ਜਾਏ
ਪਰ ਦੇ ਕੇ ਸੂਰਜ ਏਥੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਰ ਕੇ ਖਾਏ।
ਸੂਰਜ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੂਰਨ ਅੱਗ-ਜੀਵ ਹੋ ਜਾਏ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਤਮੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਮਾ-ਕਾਵਿ ਵਿਚਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ (1970) :- ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਹੈ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਜੋ 1970 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਇਹ 54 ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਤੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਦ੍ਵੰਦਾਤਮਕਤਾ ਹੈ ਬਾਦ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੀੜਤ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਤੋਖਾ ਅਧਿਆਤਮ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਤੇ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਤੇ ਪਕੜ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਬਿੰਬਾਂ ਨਾਲ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ, ਸੂਰਜ, ਤਾਰੇ, ਕੀੜੀ ਆਦਿ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸ ਵਿਚਾਰ ਬਾਰੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣ ਵਰਗੇ ਹੀ।
ਰੂਪ ਸਿਖਰ ਦੀ ਹੈ।
ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਆਖਰੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘ ਰੂਪਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਪ੍ਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਰੋਮਾਂਸ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ 'ਮੌਤ' ਨਾਲ ਵੀ ਦਾ ਜੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਿਰ ਉਹ ਆਰਤੀ - ਸ਼ਿਵਕੁਮਾਰ ਰਚਨਾ ਸੀ। ਆਰਤੀ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿਸ ਹੰਝੂ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਕੇ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਗਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਗੀਤ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਬੂਹੇ ਦਾ ਜਾਵਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਤੁਰੇ ਸ਼ੰਕ ਕਰੀ ਆਖਦੇ:

ਮੈਂ ਕਿਸ ਹੰਝੂ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਕੇ
ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਗਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ
ਮੰਗਣ ਗੀਤ ਜਾਵਾਂ।

ਇਸ ਸ਼ਿਅਰ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੀ ਉਪਰ ਦਰਜ ਆਪਣੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ। ਇਹ ਆਰਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ ਛਪੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਬਿਰਹਾ (1973) ਅਤੇ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਜੋਬਨ ਰੁੱਤੇ ਮਰਨਾ (1975) ਇਹ ਦੋ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਸੰਘ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਪਤਨੀ ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਿ-ਸਿ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਛਪੀਆਂ ਤੇ ਅਣਛਪੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਦੁਖ ਇਹ ਹੈ:

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਰਾਤ-ਸਾਤ ਜੋਬਨ ਇਸ ...
ਨਹੀਂ ਦੇ ਰੱਖੇ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ...

ਰਤਨ ਹਿਰਾ → (1974) : ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਡਾ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਧੀ ਪੰਜ

ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੇ 1974 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ (30) ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੰਤ-ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਕੁਝ ਆਰਤੀ ਆ ਰੋਹ ਤੁਧ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚੋਂ ਜਸ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਧ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫਲੋ-ਫੁਲ ਦੇ ਲੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ

ਇਸ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਜਸ ਸਿਧ ਨੇ 1963 ਵਿਚ ਤੁਧ-ਸੰਗਤਿ 'ਸੱਤੇ ਵਿਸਾ ਰਲੋ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਛੱਪਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਸਿਧ ਨੇ ਲਿਖਾ ਸੀ।

ਸੱਤੇ ਵਿਸਾ ਰਲੋ ਜੋਤੇ ਜਸ
ਸੱਤੇ ਵਿਸਾ ਰਲੋ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮੇਤ ਕਈ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਤੇ ਵਿਕੇ ਜੋੜੇ ਸਾਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕਠੀ ਅਧਿਕ ਬਾਰਾ ਤੇ ਇਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਜਿਸਦੇ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਲਾ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ, ਆਲੋਚਕ ਤੇ ਸੰਤ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੇ ਵਿਚ ਜੋੜੇ ਸਾਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾ ਰੂਪ ਗਇਆ ਹੋਵੇ।